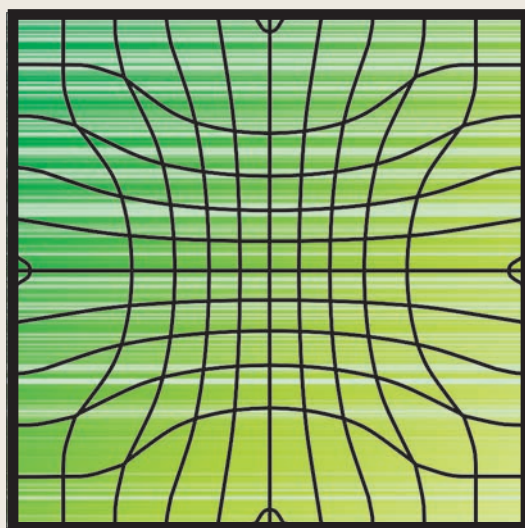

ZÁKLADY PSYCHOLOGIE A SOCIOLOGIE PRO EKONOMY

(VYBRANÉ KAPITOLY)

HANA LORENCOVÁ
PETRA ROHLÍKOVÁ

Základy psychologie a sociologie pro ekonomy

(vybrané kapitoly)

Hana Lorencová
Petra Rohlíková

Základy psychologie a sociologie pro ekonomy

(vybrané kapitoly)

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMIE A MANAGEMENTU
Praha 2009

Předmluva

Prostřednictvím následujících kapitol bychom rády přispěly k posílení základních znalostí v oboru psychologie a okrajově i sociologie. Tato disciplína přináší mnoho teoretických i praktických poznatků využitelných jak v osobním, tak v pracovním životě.

Vzhledem k tomu, že teoretická základna i provázanosti jednotlivých témat jsou velmi široké, byly jsme postaveny před obtížnou úlohu výběru specifických kapitol. Rozhodly jsme se postupovat od definování témat týkajících se jednotlivce, přes jeho fungování v sociálním prostředí, po specifické otázky personálního řízení. V ekonomické praxi je významná i role člověka – pracovníka v kontextu konkrétní organizace.

Věříme, že následující text přispěje k rozšíření vašich znalostí o tomto oboru a zároveň podpoří váš zájem o další studium.

Praha, červenec 2008

autorky

Základy psychologie a sociologie pro ekonomy

(vybrané kapitoly)

Hana Lorencová

Petra Rohlíková

Copyright © Vysoká škola ekonomie a managementu 2009.

Vydání první. Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-86730-45-5

Vysoká škola ekonomie a managementu

www.vsem.cz

Žádná část této publikace nesmí být publikována ani šířena žádným způsobem a v žádné podobě bez výslovného svolení vydavatele.

Obsah

1. Vývoj psychologického myšlení	5
1.1 Psychologické myšlení ve starověkém Egyptě, Indii a Číně	6
1.2 Antická psychologie	6
1.3 Arabská psychologie	7
1.4 Psychologické názory v křesťanství	8
1.5 Psychologické myšlení v 16.–19. stol.	8
1.6 Vědecká psychologie 19. stol.	10
1.7 Psychologie 20.–21. stol.	11
1.7.1 Behaviorismus	11
1.7.2 Gestaltismus (tvarová psychologie)	12
1.7.3 Psychoanalýza (hlubinná psychologie)	13
1.7.4 Humanistická psychologie	17
1.7.5 Transpersonální a kognitivní psychologie	19
2. Úvod do psychologie a sociologie	25
2.1 Předmět zkoumání psychologie	26
2.2 Postavení v systému ostatních věd, psychologické disciplíny	27
2.3 Manažerská psychologie	28
2.3.1 Vztah člověk a práce	28
2.3.2 Vztah člověk a stroj	28
2.3.3 Vztah člověk a člověk (popř. lidé)	29
2.4 Metody psychologie a jejich využití v manažerské praxi	30
2.4.1 Základní charakteristiky psychologických metod v manažerské praxi	30
2.4.2 Metody v manažerské praxi	30
2.4.3 Etika při práci s metodami v manažerské praxi	36
2.5 Historie, předmět a základní pojmy sociologie	37
2.5.1 Historie a předmět sociologie	37
2.5.2 Základní pojmy sociologie	38
3. Osobnost, její struktura a dynamika	45
3.1 Osobnost	46
3.1.1 Pojem osobnost	46
3.1.2 Faktory utváření osobnosti	46
3.1.3 Vývoj a formování osobnosti	47

3.2	Teorie osobnosti	49
3.2.1	Kvantitativní pojetí osobnosti	49
3.2.2	Kvalitativní pojetí osobnosti	49
3.3	Struktura osobnosti	52
3.3.1	Schopnosti	52
3.3.2	Rysy osobnosti	56
3.3.3	Temperament	57
3.3.4	Charakter	60
3.3.5	Osobnost manažera	62
3.4	Dynamika osobnosti	63
3.4.1	Motivace	63
3.4.2	Motiv	64
3.4.3	Motivační profil	65
3.4.4	Zdroje motivace	66
3.4.5	Obecné teorie motivace	70
3.4.6	Dynamika motivace	74
3.5	Stres	78
3.5.1	Obecná definice stresu	78
3.5.2	Stresová reakce	78
3.5.3	Stresory	79
3.5.4	Zvládání zátěže – coping	81
3.5.5	Workoholismus	83
3.5.6	Syndrom vyhoření	84
3.5.7	Mentální hygiena	86
4.	Pracovní jednání	93
4.1	Pracovní činnost	94
4.1.1	Postoje k práci	95
4.1.2	Kompetence	96
4.2	Výkon	97
4.3	Výkonová motivace a aspirační úroveň	99
4.3.1	Výkonová motivace	99
4.3.2	Aspirace, aspirační úroveň	100
4.4	Specifické teorie motivace pracovního jednání	101
4.4.1	Dvoufaktorová teorie motivace Fredericka Herzberga	101
4.4.2	Teorie kompetence	103
4.4.3	Teorie expektance	104
4.4.4	Teorie spravedlnosti (rovnováhy)	104
4.4.5	Teorie X a Y a teorie cukru a biče	105

5. Komunikace	111
5.1 Sociální percepce	113
5.2 Sociální komunikace	115
5.2.1 Proces komunikace	115
5.2.2 Typy komunikace	118
5.3 Konflikty a vztahy na pracovišti	119
5.3.1 Konflikty na interpersonální úrovni	119
5.3.2 Konflikty na organizační úrovni	122
5.4 Asertivita	124
5.4.1 Definice asertivity	124
5.4.2 Asertivní práva	126
5.4.3 Manipulace	127
5.4.4 Asertivní techniky	127
6. Sociální a pracovní skupiny, pracovní týmy	133
6.1 Sociální skupiny	134
6.2 Pracovní skupiny	136
6.2.1 Znaký pracovní skupiny a její vývoj	136
6.2.2 Pracovní pozice a role	137
6.2.3 Sociální normy	140
6.2.4 Dynamika pracovní skupiny	141
6.3 Pracovní tým	144
6.3.1 Znaký pracovního týmu	144
6.3.2 Utváření a dynamika pracovních týmů	144
6.3.3 Týmové role	145
6.3.4 Výhody a nevýhody týmové práce	146
6.4 Mobbing	147
7. Psychologie v personálním řízení	153
7.1 Nábor a výběr pracovníků	155
7.2 Adaptace pracovníků	156
7.3 Řízení výkonnosti a hodnocení pracovníků	158
7.4 Stimulace pracovníků	159
7.4.1 Proces stimulace	159
7.4.2 Stimulační prostředky	160
7.4.3 Oblasti stimulace	164
7.4.4 Spokojenost pracovníků	164
7.4.5 Specifika zjišťování pracovní motivace a spokojenosti	166
7.4.6 Motivační program podniku	167

7.5	Vzdělávání pracovníků	169
7.6	Profesní kariéra	171
7.7	Uvolňování pracovníků	172
8.	Organizační kultura	177
8.1	Pojem kultura	178
8.2	Organizační kultura	179
8.2.1	Základní charakteristiky organizační kultury	179
8.2.2	Organizační kultura, organizační identita	179
8.2.3	Struktura organizační kultury	180
8.2.4	Síla organizační kultury	182
8.2.5	Typologie organizační kultury	183
8.2.6	Dynamika organizační kultury	184
8.3	Zaměstnanec a organizační kultura	186
8.3.1	Nový zaměstnanec a organizační kultura	186
8.3.2	Adaptace nových zaměstnanců na organizační kulturu	186
8.3.3	Adaptovaný zaměstnanec a organizační kultura	187
8.3.4	Vedení lidí a organizační kultura	188
Přílohy		
	Literatura	192
	Seznam obrázků a tabulek	194
	Vzorové testy	195

Jak používat tuto učebnici

Tuto knihu můžete jednoduše přečíst od začátku do konce, ale mnohem užitečnější vám bude s perem a papírem. Neefektivnější formou učení je aktivní učení, a proto jsme naplnili text příklady, abyste se přesvědčili, jak učivo zvládáte. Každá kapitola také obsahuje cíle, souhrn kapitoly a rychlý kviz. Následující body vám objasní, jak s knihou pracovat co neefektivněji:

- a) Vyberte si kapitulu, kterou budete studovat, přečtete si úvod a cíle na začátku kapitoly.
- b) Potom si přečtete souhrn kapitoly na jejím konci (před rychlým kvizem a úkoly). Neočekávejte, že tento krátký závěr znamená v této fázi příliš mnoho, ale zkuste, zda můžete spojit některý z probraných bodů s některým z cílů.
- c) Poté si přečtete samotnou kapitulu. Zamyslete se nad jednotlivými úkoly tak, jak jdou za sebou. Největší prospěch z těchto úkolů získáte, pokud si své odpovědi napíšete předem a poté je zkontrolujete se správným řešením.
- d) Při čtení používejte poznámkový sloupec a přidávejte vlastní komentáře, odkazy na další materiál atd. Pokuste se formulovat své vlastní názory. V psychologii i sociologii je mnoho věcí otázkou výkladu a často je zde prostor pro alternativní názory. Čím hlubší dialog s knihou povedete, tím více ze svého studia získáte.
- e) Až dočtete kapitulu, znovu si přečtete souhrn kapitoly. Poté se vraťte k cílům na začátku kapitoly a položte si otázku, zda jste jich dosáhli.
- f) Nakonec upevněte své znalosti tím, že písemně vyřešíte úkoly v závěru kapitoly. Své odpovědi si můžete zkontrolovat tak, že se podíváte zpět do textu. Návrat k textu a hledání významných detailů dále zlepší pochopení předmětu.

Značky a symboly v učebním textu

Struktura distančních učebních textů je rozdílná již na první pohled, a to např. v zařazování grafických symbolů – značek.

Specifické grafické značky umístěné na okraji stránky upozorňují na definice, cvičení, příklady s postupem řešení, klíčová slova a shrnutí kapitol. Značky by měly studenta intuitivně vést tak, aby se již po krátkém seznámení s distanční učebnicí dokázal v textu rychle a snadno orientovat.

Definice

Upozorňuje na definici nebo poučku pro dané téma.

Kvíz

Označuje rychlý kvíz na konci kapitoly.

Klíčová slova

Shrnutí důležitých výrazů či odborných termínů nezbytných pro orientaci v tématu.

Shrnutí kapitoly

Shrnutí kapitoly se zařazuje na konec dané kapitoly. Přehledně, ve strukturovaných bodech shrnuje to nejpodstatnější z předchozího textu.

Příklad

Označuje příklad praktické aplikace učiva.

1

kapitola

Vývoj psychologického myšlení

1. kapitola

Vývoj psychologického myšlení

Úvod

Od pradávna si lidstvo kladlo otázky ohledně lidské existence a jejího významu a hledalo odpovědi na tyto otázky. Psychologie se jako samostatný vědní obor vydělila z filosofického pojetí v druhé polovině 19. století; její počátky lze však vysledovat již v antice i pozdějších historických obdobích, kdy přinášela aktuální odpovědi na otázky, kdo je člověk, jaká je podstata jeho fungování i mechanismů, kterými disponuje. V této kapitole se zaměříme na stručný přehled vývoje psychologického myšlení.

Cíle kapitoly

V této kapitole se seznámíte s:

- vývojem psychologie ve starověkém Egyptě, Indii a Číně,
- antickou psychologií,
- arabskou psychologií,
- psychologickými názory v křesťanství,
- psychologickým myšlením v 16.–19. stol.,
- vědeckou psychologií 19. stol.,
- psychologií 20. a 21. stol.

1.1

Psychologické myšlení ve starověkém Egyptě, Indii a Číně

Již samotný název psychologie jako vědy o duši vypovídá o tradičním filosofickém přístupu k člověku, v němž se spojují dvě entity – tělo a duše. První stopy psychologického myšlení můžeme vysledovat již ve starém Egyptě. **Knihy mrtvých** se zabývají rozhovorem člověka unaveného životem se svojí duší, jejíž sídlo je v srdci. Ve starověké Indii se vyvinula koncepce úzkého sepětí mysli a těla. **Védská literatura** z této doby se zabývá otázkami významu lidské existence a totožnosti, prohlašuje hmotný život za utrpení. Osvícení může přinést osvobození od tohoto utrpení a celkovou přeměnu. V čínském taoismu se vytváří pojetí dvou protikladných principů **jing a jang** (ženský a mužský princip), na jejichž vzájemné interakci je vysvětlována dynamika. Přináší také myšlenku o vzájemném propojení přírodního řádu a lidského světa, základní silou je tao – prapříčina všeho, prasubstance vesmíru.

1.2

Antická psychologie

Raná řecká filosofie se snažila objektivně pochopit přírodu a vnést tak vědecký přístup v kontrastu k mytologickému pojetí člověka. Anaximénés např. rozpracovává archaickou představu dechové duše, Démokritos přichází s teorií atomu jako věčné částice a duši popisuje jako soustavu jemných atomů, která proniká celým lidským tělem. Platón vnímá duši jako nesmrtelnou a odlišnou kvalitu od těla. Vytváří jednu z prvních typologií rozlišení základních úrovní psychiky na *rozumovou* (kterou má v živočišné říši pouze člověk), *vznětlivou* a *žádostivou*, na jejímž základě označuje člověka za typ filosofický, mocenský a ziskuchtivý.

Asi nejvýraznější antickou osobností vzhledem k vývoji psychologického myšlení je Platónův žák **Aristoteles**, který kromě přesahu do jiných vědních oborů zpracoval své myšlenky o povaze lidské psychiky do díla *O duši*, kde se zabývá problematikou vnímání, paměti, spánku a snů. V Aristotelově pojetí je duše nepopsanou deskou, na kterou se během života zapisují zkušenosti. Zároveň vyhláší dualismus duše a těla v nejužším spojení a závislosti. Tělo působí na duši a duše organizuje, utváří a působí na tělo. Duši považuje Aristoteles za princip života, rozlišuje u rostlin duši vegetativní, u zvířat duši animální a u člověka duši myslící.

Filosof **Sokrates** přináší lidstvu umění dialogu – v dnešním světě stále užívaného tzv. *sokratovského rozhovoru*, který je postaven na negativním vylučování hypotéz vedoucích ke sporu a podpoře pozitivních hypotéz, díky nimž jednotlivec dospívá k vlastním tvrzením a axiomům.¹⁾ Ty tvoří nevědomě názor člověka na danou (nejčastěji etickou) otázku. Přichází též s pojetím vnitřního hlasu *daimonion*, jenž představuje jakýsi božský hlas svědomí či morální princip konkrétního jedince.

Řecký lékař Hippokrates je autorem asi nejznámější teorie *čtyř temperamentů* založených na tělesných šťávách. Povaha člověka je pak dána poměrem smíchání těchto šťáv – krve (*sanguis*), hlenu (*phlegma*), žluté žluče (*cholé*) a černé žluče (*melaina cholé*); odtud názvy temperamentů sangvinik, flegmatik, choleric a melancholik (více viz kap. 3.3.3).

1.3

Arabská psychologie

Antická psychologie ovlivnila svými díly pojetí člověka v tehdejší arabské světě, kde docházelo k silné expanzi vědeckého myšlení, věda byla podporována, vznikaly soukromé knihovny, společnosti učenců a badatelů, kteří pokračovali ve zkoumání započatém v antice.

Největším filosofem a vůbec všestranně orientovaným vědcem byl **Ibn Síná** (Avicenna), jež rozvíjí Aristotelovu myšlenku souvislosti duševního a tělesného a podrobuje ji kritickému zhodnocení. V jeho pojetí silná psychika posiluje nemocné tělo a naopak chorobná psychika má za následek jeho oslabení či nemoc. Zároveň se věnoval způsobům dokonalého poznávání a zabýval se stavy soustředěnosti, jež člověku toto poznání přinášejí.

¹⁾ *Axiom – zásada, základní pravda.*

1.4

Psychologické názory v křesťanství

Vzhledem k pojetí duše člověka bychom neměli opominout osobnost **svatého Pavla**, který vychází jak z egyptských, tak hebrejských i řeckých názorů. Do jeho pojetí vstupuje křesťanské chápání světa, kdy člověk je tvořen Bohem a jeho duše je nesmrtelná. Zároveň se věnoval Desateru jako základu křesťanské morálky a ctnosti života.

Svatý Augustin navazoval na učení svatého Pavla, a to především v tezi, že člověk je ve své přirozenosti neschopen činit dobré skutky a pouze někteří jedinci jsou z milosti Boží předurčení ke spasení. Specifikoval tři způsobilosti duše, a to *myšlení* (intellectus), *paměť* (memoria) a *vůle* (voluntas).

Tomáš Akvinský usiluje o pochopení Boha rozumem, vymezuje dvě základní cesty poznávání světa: cestu rozumu a cestu víry.

1.5

Psychologické myšlení v 16.–19. stol.

V rámci středověku dochází k posunu od filosofického zkoumání člověka k empirickému ověřování poznatků v praxi. V návaznosti na antiku se vytváří opět ideál všestranně rozvinuté harmonické osobnosti, pozorují se lidé a analyzují se jejich projevy a prožívání.

V této době se objevuje populární dílo **Erasma Rotterdamského** *Chvála bláznivosti*, kde autor satiricky líčí povahy lidí v 16. století, jejich velikášství či malost.

Počátek novověké psychologie je datován do doby Descartovy a Spinozovy. V této době dochází k odklonu od výkladu starých autorů, důraz se klade především na smysly, začínají se používat přístroje a experimenty. **René Descartes** se zabývá koncepcí vědomí a těla. Vědomí specifikuje jako uvědomování si vlastní duševní činnosti. Předmětem psychologie tedy u Descarta přestává být učení o duši a zaměřuje se na činnost subjektu a jeho uvědomované obsahy.

Baruch Benedictus Spinoza formuloval princip tzv. *psychofyzického paralelismu*, kdy vyslovuje vztah mezi idejemi mysli a stavy těla. Pokusil se vypracovat výstavbu psychologie po vzoru geometrie, přebírá z matematiky její logickou výstavbu a uplatňuje ji v psychologickém myšlení.

Thomas Hobbes zastává tezi, že poznání člověka probíhá skrze *smysly*. Snové představy jsou živější proto, že nejsou rušeny smyslovými dojmy. Zabýval se zároveň studiem představivosti a myšlení. Je představitelem tzv. mechanického asocianismu, kdy vše se děje mechanismem pohybů (i vědomí). Podstatou jevů vědomí jsou zákonitosti, které mají matematicko-mechanickou povahu. Počítky se sdružují do asociací.

John Locke jako první soustavně poukazuje na ontogenezi poznání, jež pochází ze zkušenosti. Člověk přichází na svět jako *tabula rasa*²⁾, na kterou se postupně zapisují jednotlivé zkušenosti. Zkušenost v jeho pojetí má dvojí povahu; jedná se o vnímání vnějších podnětů smysly a vnímání vnitřních dějů v mysli. Jako první razil pojem *úžina vědomí*, kdy člověk není schopen mít najednou v mysli mnoho idejí. John Locke velmi ovlivnil pozdější vývojovou psychologii, jelikož se zabýval individualitou dítěte i jeho přirozenými potřebami.

Wilhelm Leibnitz vyjadřuje názor, že neexistuje příčinný vztah mezi duševní a tělesnou stránkou člověka a přichází s teorií monád. *Monáda* je duševní jednotka, která je nesmrtelná, je světem sama pro sebe a vůči jiným monádám existuje v hierarchickém uspořádání. Upozorňoval na fakt, že každý člověk má jen své vjemy, představy a myšlenky; tato teorie byla později použita při popisu pozornosti.

Immanuel Kant se kromě mnoha jiných oborů věnoval problému jednoty poznání a tvůrčí činnosti člověka. Jeho nejznámější dílo *Kritika čistého rozumu* apeluje na přezkoumání možností poznávacích procesů člověka. Poukazuje na limity metody introspekce³⁾, kterou považuje spíše za retrospekci.⁴⁾ Zabývá se zároveň problematikou morálky, která „není člověku dána od počátku jako přirozené či původní snahy. Skutečné mravní pohnutky musí teprve získat v procesu mravní výchovy.“⁵⁾

Johann Friedrich Herbart výrazně ovlivnil pedagogiku svým pojetím. Učení považoval za proces neustálého včleňování nových představ do zásoby starých představ, zdůrazňoval *asociaci* jako hlavní metodu získávání nových poznatků. Kladl důraz na asociální tvoření paměťových stop.

Na vývoj psychologického myšlení měl v této době vliv *matematický a fyzikální přístup*, který do psychologie zavádí měření a kvantitativní metody. Jeho představitelem je **Ernst Heinrich Weber**, který je znám jako jeden z prvních experimentálních psychologů a je autorem tzv. Weberova zákona. Zkoumal vnímání dotyku současně u dvou bodů na kůži prostřednictvím otupených hrotů kružítka a zjišťoval minimální vzdálenost, kterou je schopen subjekt zaznamenat. **Gustav Theodor Fechner** je považován za zakladatele *psychofyziky*, objevil totiž zákonitost mezi intenzitou fyzikálního podnětu a počítku. Je autorem prvního kvantitativního měření týkajícího se duševních a fyzických jevů. Psychofyzika představovala snahu zvládnout psychické jevy čísly a měřeními.

V reakci na matematický a fyzikální přístup vzniká přístup *biologický a fyziologický*, který odmítá vysvětlování života na základě mechanických postupů a zdůrazňuje dráždivost jako vlastnost živé hmoty. Zde bychom neměli opomenout **Jana Evangelistu Purkyně**, který se zabýval psychologickými vjemy především v oblasti zrakového vnímání a zdánlivého pohybu. Zastával názor, že psychologie by měla být chápána jako součást fyziologie člověka a definována jako vědní obor zaměřený na zkoumání lidského organismu. Jako první použil pojem objektivní psychologie.

Pro vývoj psychologie má též velký význam Darwinova deterministická vývojová teorie. **Charles Darwin** přispěl vývoji psychologie svojí deterministickou vývojovou teorií, kdy zastával názor vývojového mechanismu na základě přirozeného výběru. Experimentátor **Johann Gregor Mendel** je autorem Mendelových zákonů dědičnosti, jež se uplatňují v současnosti vzhledem k problematice dědičnosti, např. mentální retardace a psychických poruch.

2) *Tabula rasa* – prázdná deska, nepopsaný list.

3) *Introspekce* – prohlédnutí dovnitř, pozorování vnitřních stavů a dějů.

4) *Retrospekce* – zpětná rekonstrukce vzpomínek.

5) *HOSKOVEC, J.: Tajemství experimentální psychologie. Praha, Academia 1992, str. 13.*

1.6

Vědecká psychologie 19. stol.

Začátkem 19. století dochází k velkému rozmachu přírodních věd, spolu s nimi se začala rozvíjet i psychologie, především v souvislosti s lékařskými vědami. Na jedné straně docházelo ke snaze vysvětlovat jakýkoliv jev na základě chemických a fyzikálních procesů, na straně druhé byl kladen důraz na introspekci. Kromě lékařských věd ovlivnila rozvoj a vznik vědecké psychologie matematická statistika, kdy shromažďování údajů ekonomického charakteru napomohlo vystižení pravidelností v chování jedince a jevů, které chování determinují. Pojem duše byl označen za nevědecký a byl opuštěn, nastalo období empirické psychologie založené na konkrétních experimentech a studiích.

Psychologie jako *samostatná vědecká disciplína* vznikla oficiálně roku 1879, kdy byla založena **první psychologická laboratoř v Lipsku Wilhelmem Wundtem**. Zde probíhal rozsáhlý vědecký výzkum pozornosti, vnímání, emocí a měření reakčních dob.

Wundt byl ovlivněn především vývojem psychofyziky (Fechner) zaměřující se na souvislosti mezi fyzikálními podněty a psychickými obsahy, definování počítkových prahů. Wundt zastával hledisko, že fyziologické a psychické procesy probíhají ve stejný okamžik, avšak bez vzájemného působení. Možná proto se tento přístup označuje za elementovou psychologii, kdy na základě jednotlivých prvků – elementů – byla vysvětlována lidská psychika.

Wundtova laboratoř se časem změnila na Institut experimentální psychologie, který byl jakýmsi centrem přípravy psychologů. Žáci ze zahraničí se vraceli domů a zakládali vlastní psychologické laboratoře, vědecká psychologie se tedy takto šířila z Německa i do jiných zemí.

Např. **Edward B. Titchener** se narodil v Anglii a odešel studovat do Lipska, posléze se přesunul do USA, kde působil do konce svého života. Vědeckou psychologickou metodu označil za „pozorování“, kdy se na rozdíl od pozorování v přírodních vědách jednalo o introspekci, tedy nahlížení subjektu do vlastních psychických dějů. Je označen za radikálního introspekcionistu, za což byl kritizován i samotným Wundtem.

Dalším Wundtovým žákem byl např. **G. I. Čelpanov**, jenž psychologii jako samostatnou experimentální disciplínu rozvíjel v Kyjevě a Moskvě. Kládl důraz především na měření reakčních dob a uplatnění statistických metod při zpracování výsledků psychologických experimentů.

V 19. stol. došlo zároveň k rozsáhlým výzkumům paměti, kterým se věnoval především **Hermann Ebbinghaus**. Vytvořil systém 2300 slabik bez smyslu, aby nepřipomínaly významy slov, a tudíž nedocházelo k jejich snadnějšímu zapamatování. Svými výzkumy dokázal, že paměťové procesy lze studovat exaktními metodami, že tedy lze paměťový výkon přesně určit. Prokázal, že množství látky, které je zapamatováno, je přímo úměrné porozumění smyslu textu.